

УДК 061.1:303.442.3]:327](5)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.6(299).3-11

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Парадигми глобальної стратегії США — концепції глобалізації та глобальної нестабільності

У статті розглянуто концепції глобалізації та глобальної нестабільності, розробниками яких є аналітичні центри США і Великої Британії. Посягання американців і англійців на власну винятковість мають давню історію. Початок їм поклали погляди перших поселенців — пуритан, які прибули на американський материк ще у XVII ст. із надією реалізувати біблійну заповідь "граду на пагорбі", де всі мешканці рівні та вільні. Звідси й обґрунтування концепції експансії принципів свободи й демократії як вияв логіки Божественного Провидіння. Від цієї думки до ідеї нового світового ладу, що спонукала Америку реформувати весь світ і вести його за собою, — один крок.

Уже в середині XIX ст. американські ідеологи стверджували, що в найближчому майбутньому США стануть центром, навколо якого всі нації об'єднаються в єдиний народ, що США, подібно до Сонця, зроблять "славний вплив на країни Європи, а далі — і на азійські імперії".

Ключові слова: глобалізація; глобальна нестабільність; однополярний світ; багатополярний світ; "мозкові центри"; "м'яка сила"; американська винятковість

Частина I. Концепція глобалізації

Метою статті є аналіз концепцій глобалізації та глобальної нестабільності, на основі якого зроблено висновок про перспективу багатополярного світу, де домінуватимуть не тільки США, а й Китай, Індія, Російська Федерація (РФ), Іран та інші країни. Однополярний світ на чолі зі США — це вже історія.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прихід до влади адміністрації Б. Обами означав прийняття на озброєння керівною елітою США радикальної доктрини американської винятковості. На цій привілейованості Б. Обама наголошував у першій промові на посаді президента США і відтоді не втомлювався повторювати цей постулат в усіх ключових виступах.

Іноді навіть досвідчені аналітики за кордоном і в Україні роблять висновок про те, що американська винятковість — це не більше ніж пропагандистський штамп і риторична фігура. Проте це не так. Відповідно до американської політичної традиції часте використання таких значущих понять свідчить про формування принципово нової зовнішньополітичної доктрини. Ця теорія є наступальною і максимізує фундаменталістський варіант звичної концепції однополярного світу.

Доктрина, що лежала в основі практичних дій на світовій арені адміністрацій Б. Клінтона і Дж. Буш-молодшого, припускала ієрархічну, пірамідальну структуру будови суб'єкта політичної дії. На її вершині відповідно до заповіту, сформульованого у відомій книзі Дж. Вінтропа "Місто на пагорбі", написаної ще 1630 р., мають перебувати Сполучені Штати. Нижче — їхні союзники "першої руки", далі — союзники "другої руки", а найнижче — повалені суперники й супротивники, яких карають за щонайменших ознак непокорі. Пірамідальна конструкція однополярного світу не виключала й навіть припускала наявність на всіх поверхах суб'єктів, що мають політичну волю та можливості до дії.

Доктрина американської винятковості надає право бути суб'єктом стратегічної дії тільки США. Інші країни мають виконувати роль інструментів реалізації виняткового права Америки встановлювати ідеали, сформульовані в її Декларації незалежності.

1.1. Претензії англосаксів на глобальне домінування

Ілюзії, врешті-решт, замістили реальність, що призвело до зародження концепції безумовного глобального домінування й однополярного світу Рах Амерісапа. До слова, влітку 2014 р. президент Б. Обама, не враховуючи досвід реалізації цієї доктрини, по суті, підтвердив її життєздатність тезою про американську винятковість.

Цілком очевидно, що доктрина американської винятковості з'явилася й була оприлюднена незабаром після історичної Мюнхенської промови В. Путіна, оголошеної 10 лютого 2007 р. під час Мюнхенської конференції з питань безпеки. Зрозуміло, що значною мірою "доктрина Обами" стала відповіддю на сформульоване президентом Російської Федерації бачення сучасності та майбутнього як складного, взаємозалежного існування й розвитку рівноправних цивілізаційних світів, кожен з яких має власну логіку розвитку, цінності та суверенні права. По суті, виступ В. Путіна задекларував першу за століття російську зовнішньополітичну доктрину, засновану на традиціях російської геостратегічної думки, висхідної до робіт Д. Леонтєва, М. Данилевського та інших авторів.

Відтоді панівні еліти не лише США, а й Заходу загалом, докладають максимуму зусиль, аби не допустити формування Росії як самостійного суб'єкта стратегічного впливу. Коли ці зусилля усередині РФ ("болотняний" проект) зазнали поразки, упор було перенесено на зовнішньополітичну арену. Суть "доктрини Обами" полягає в тому, що її неможливо реалізувати без ліквідації Росії як реального і потен-

ційного суб'єкта стратегічної дії, без перетворення РФ на політичний об'єкт, інструмент для керівних еліт Заходу.

1.2. Аналітичні центри врятували Америку

Світ перебуває у стані стратегічної розгубленості. Чи стане він простором нових можливостей? У наш час ситуація у світі багато в чому схожа з ситуацією, що склалася в США наприкінці 1960-х — початку 1970-х рр. Не останню роль у виведенні цієї країни з кризи тоді відіграли "фабрики думки" (think tanks) [1]. Ймовірно, нині цей досвід може виявитися доречним.

XXI ст. потрібна власна "велика хвиля", власне покоління радикальних винаходів і відкриттів. Потрібні творчість, інновації та люди, які їх породжують. За історичними мірками це доволі нова справа для людства, яке багато тисячоліть створювало різноманітні механізми запобігання нововведенням. Упродовж майже всієї історії, окрім періоду сучасної цивілізації, людина радше уникала змін, аніж прагнула до них.

Інновація стає повсякденною реальністю, коли в суспільстві з'являються такі цінності, як свобода та особистість. Повною мірою це характерно для християнської цивілізації, де процес творчості в усіх проявах, збігаючись із вектором звільнення людини від пут традиційного суспільства, стає рисою буденності. Соціальний час прискорюється, інновації полегшують тягар існування, зростає міра незалежності людини від природи.

Після Другої світової війни у США набули розвитку славнозвісні think tanks ("фабрики думки") — інтелектуальні корпорації, що об'єднують наукові дослідження з іншими реаліями, як-от політика. Поміж завдань залишаються, звичайно, й науково-технічні проблеми, але не вони є суттю організаційної новачії. Відбувається розширення дослідницького поля: від виконання науково-технічних проєктів до дослідження багатофакторних головоломок будь-якого типу. Створений за роки війни корпус дослідників готовий до вирішення нового класу завдань, передусім пов'язаних із соціогуманітарним моделюванням.

У "фабриках думки" (think tanks) наука й політика знаходять точку перетину. З їх допомогою здійснюється індустріалізація політичних концептів, забезпечується їх гнучкість і варіабельність, прописується сценарне дерево. Такий підхід дає змогу вирішити не лише такі складні та комплексні проблеми, як виживання Західного Берліна в умовах блокади, а й досліджувати нові завдання й проблемні поля, у тому числі пов'язані з соціальним, політичним і гео економічним регулюванням.

Що ж є головним об'єктом дослідницької діяльності "фабрик думки"? Насамперед особливий, нематеріальний продукт — алгоритм практичного розв'язання комплексної проблеми.

До кінця 1960-х рр. кількість інтелектуальних фабрик в Америці вже обчислювалася сотнями. Це майже 600 організацій із загального числа науково-дослідних груп і установ, плюс приблизно 200 некомерційних і 300 комерційних організацій. Майже

75 із них пов'язані контрактами з федеральним урядом, здебільшого це федеральні науково-технічні центри. Крім того, певні установи є частиною державного апарату: науково-дослідна група Білого дому, низка інститутів збройних сил тощо. Наприклад, відома корпорація "РЕНД" належить до першої групи, а не до другої. Попри військові корені, це некомерційне, незалежне підприємство.

Між 1968 і 1972 рр. Америка опинилася у кризовій ситуації й стратегічній розгубленості. Уряд не мав плану дій, націленого на історичну перспективу. Водночас коло проблем, з якими зіткнулися США, було надто широким: в'єтнамська війна, втрата доларом позицій світової резервної валюти, внутрішня соціальна нестабільність тощо.

Вихід із кризи було знайдено завдяки розробленню стратегічного концепту — проєкту "Глобалізація". Саме тоді, 1966 р., президент США Л. Джонсон виступив із заявою щодо потреби внесення суттєвих коректив у систему відносин Заходу та Сходу. Незабаром було створено команду з реалізації відповідної програми дій. У ті роки впливові неурядові та міжнародні організації — від Ради з міжнародних відносин до Організації економічного співробітництва і розвитку — виявили інтерес до ідей футурології, дослідження історичних горизонтів, перспектив довгострокового планування й до глобальної проблематики загалом.

Соціальна динаміка на планеті, а також досвід роботи над масштабними проєктами (зокрема, військовими та космічними) зумовили кристалізацію ідеї впевненого моніторингу майбутнього. Постала потреба "шукати шляхи розуміння нового світу з множиною досі прихованих граней, а також пізнавати, як управляти новим світом". Завдання "створення принципів світового планування з позицій загальної теорії систем" стало першорядним.

Так виникло соціальне замовлення на системну раціоналізацію в цій галузі. Організація економічного співробітництва і розвитку запропонувала Е. Янчу, одному з майбутніх батьків-засновників Римського клубу, у межах спеціальної дослідної програми, вивчати питання співвідношення прогнозування й планування. Ця діяльність зрештою привела до формування нового виду прогнозування — нормативного, базовий алгоритм якого розгортається не від сьогодення до майбутнього, а від майбутнього до сьогодення.

Якщо вдуматися, то це не парадокс. У форматі робочого алгоритму наявна ідея, втілена в гаслі: "Ми будемо історію". Інакше кажучи, спочатку слід визначити бажану форму майбутнього, а потім, через ефективний контроль та управління сьогоденням, здійснювати гнучку, динамічну й цілеспрямовану зміну реальності.

Приблизно в той самий період З. Бжезинський сформулював тезу про загальну стратегічну мету Заходу — створення системи глобального планування й довгострокового перерозподілу світових ресурсів. Відповідні соціальні та політичні орієнтири він окреслив у праці "Між двома епохами", зокрема:

— заміна демократії пануванням еліти;

— формування наднаціональної влади через об'єднання індустріально розвинених країн;

— створення елітарного клубу провідних держав світу.

На початку 1970-х рр. було засновано низку нових центрів із дослідження світової проблематики: у 1972-му — Міжнародну федерацію інститутів перспективних досліджень; одночасно з'являється на світ об'єднання низки національних центрів, як-от Міжнародний інститут прикладного системного аналізу; у 1973 р. — Тристоронню комісію, що згуртувала впливових осіб, перспективних політиків і провідних інтелектуалів США, Європи та Японії; у 1975 р. — новий світовий регулювальний орган — "Велику шістку" (G-6).

Формування цього організаційного інструментарію сприяло не лише реалізації політики розрядки, а й, головне, успішній перебудові стратегії США, прискоренню процесу глобалізації та облаштування нової інфраструктури планети.

Економічна діяльність у ХХ ст. ґрунтувалася на опануванні інноваційних просторів. Чотири основні технологічні горнила першої хвилі — електроенергетика, двигун внутрішнього згорання, хімія та нові засоби комунікації.

Друга інноваційна хвиля прокотилася планетою в середині століття й була пов'язана з ядерною енергетикою, космічною промисловістю, індустрією військово-промислового комплексу (ВПК) і комп'ютерною революцією. Проте рівень реалізації цих технологій був помітно нижчим, ніж у перших чотирьох. Космічні польоти та ядерна енергетика вражають уяву, проте їх значення несумірне з роллю попередніх інновацій, що докорінно трансформували спосіб життя цивілізованої людини та економіку.

Остання інноваційна хвиля ХХ ст. справляє дивне враження. Незважаючи на розквіт інформаційних і фінансово-економічних технологій, інноваційний імпульс не лише не зростає, а радше затухає. Цей процес став помітним у 1980-х рр. За загального зростання значення інтелектуальних технологій фундаментальні відкриття змінюються їхніми численними ефектними раціоналізаціями. Відбувається універсальна технологізація науки, а інноваційний процес зупиняється, його немає.

Проте у світі вже сформувалося соціальне замовлення на нову фундаментальну інноватику, що потребує нестандартних ідей і прогресивних творчих особистостей.

"Фабрики думки" США обрали власний шлях і розробили проект реалізації плану 3. Бжезинського, окреслений у праці "Між двома епохами". Стратегічною метою Заходу є створення системи глобального панування й довгострокового перерозподілу світових ресурсів. Основою цього плану є концепції "Глобальне суспільство" і "Глобальна стратегічна нестабільність".

На світовій політичній арені відбуваються широкомасштабні процеси, котрі свідчать, що народи світу не визнають новий світовий лад, у якому США

та його сателіти мають певні переваги та посідають панівну позицію. Враховуючи, що окремі країни мають ядерну зброю і намагаються вести самостійну, відмінну від курсу країн "золотого мільярду", політику. Ці тенденції призводять до глобальних зрушень, що трансформують світ.

1.3. Якісні зміни на політичній карті світу на межі ХХ—ХХІ століть

На політичній карті світу постійно відбуваються зміни, що мають не кількісний, а якісний характер. Йдеться не про приєднання нових земель, територіальні завоювання, добровільні поступки чи обмін ділянками суші. Йдеться про зміну суспільно-економічних формацій, здобуття країною політичного суверенітету, введення нових форм державного устрою, утворення міждержавних і наддержавних політичних союзів та організацій, поява й зникнення на планеті "гарячих точок".

Після виходу з авансцени однієї з наддержав — Радянського Союзу і розпуску військово-політичного блоку соціалістичних країн — Організації Варшавського договору світ став однополярним: у ньому панують США і єдиний військово-політичний блок — НАТО, котрим керує американським істеблішмент.

Однак є незаперечні аргументи, що свідчать на користь багатопольярного світу ХХІ ст.

По-перше, розпад Радянського Союзу змінив геополітичну ситуацію на євразійському просторі. Поступово нові держави почали робити власний геополітичний вибір.

По-друге, змінилася геополітична ситуація для держав, що раніше співпрацювали з Радянським Союзом, наприклад, для країн Східної та Центральної Європи, Китаю. Через це не лише змінилися локальні "баланси сил", а й стрімко зросла багатомірність відносин. Так, геополітична орієнтація багатьох країн Східної та Центральної Європи, об'єднання Німеччини посилили позиції Євросоюзу (ЄС).

По-третє, на верхівці світової фінансово-економічної піраміди, крім США, розташовано ще кілька найрозвиненіших країн світу: Велика Британія, Канада, Німеччина, Франція, Італія, Росія та Японія.

По-четверте, сукупна економічна потужність країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) дорівнює сумарній економічній потужності США та ЄС. Самостійною силою і світовим центром стає Китай. Нині за валовим національним продуктом (ВВП) він зрівнявся зі США, а його військовий потенціал становить майже половину американського. Дедалі більшої ваги набуває Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) — субрегіональна політико-економічна організація, до складу якої входять Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней. Осібно стоять Індія та Пакистан, що мають ядерну зброю, а також Іран, країни арабського світу й Латинської Америки. У геополітичних сценаріях кожен з цих регіонів може відігравати особливу роль.

Отже, об'єктивне зростання питомої ваги США на сучасному етапі певною мірою нівелюється підвищенням рівня незалежності інших "поліусів" сили [2].

Нині концепція багатополярного світу також є офіційною зовнішньополітичною доктриною Росії. У ній наголошено, що стан і перспективи розвитку сучасної військово-політичної ситуації визначаються протиборством двох спрямувань. З одного боку, до затвердження однополярного світу, заснованого на домінуванні однієї наддержави й військово-силовому розв'язанні ключових проблем світової політики, з іншого — до формування багатополярного світу, заснованого на рівноправ'ї народів, забезпеченні балансу національних інтересів держав, реалізації засадничих норм міжнародного права. Росія та Китай зацікавлені у формуванні багатополярного світу й мають всіляко сприяти посиленню цього курсу. У відповідь на тенденції розвитку однополярного світу ці країни ухвалили спільну декларацію про багатополярний світ, ідеї якої поділяють Індія, Іран, країни Азійсько-Тихоокеанського регіону [3].

Геополітична карта світу на початку третього тисячоліття зазнає суттєвих змін. Чи відбуватиметься його розвиток у XXI ст. під знаком домінування США, чи збереже він багатополярність, а отже багатоваріантність вибору, не в останню чергу залежить від решти провідних держав.

1.4. Глобалізація — важлива тенденція сучасного світу

Сучасна наука під глобалізацією розуміє одну з найважливіших тенденцій розвитку світу. У широкому сенсі це гомогенізація й універсалізація світу, котрі пов'язують зі створенням великих єдиних економічних просторів і посиленням політичної та економічної взаємозалежності держав та регіонів (мережеве проникнення й управління). Важливим проявом глобалізації є процес "розмивання" національних меж.

Глобальні реформи міжнародних відносин орієнтовані на пошуки шляхів і способів інтеграції країн із перехідною економікою та країн, що розвиваються, у світове господарство й світову політичну систему. Стратегії всесвітнього розвитку містять розробки загального плану, націлені на виділення головного принципу змін у процесах планетарного масштабу з метою їх стабілізації. Плани створення наднаціональних інститутів орієнтовані на свідому й поступову передачу влади від суверенних держав наднаціональним політичним структурам та організаціям регіонального й глобального масштабу.

На думку американського соціолога А. Етціоні, глобальна влада, що нині формується, надто далека від того демократичного режиму, який сподівалися побачити ідеалісти.

"Новий режим називають імперією, тобто формою управління, за якої група найпотужніших держав нав'язує свою волю усім іншим. На чолі сучасної імперії стоять Сполучені Штати Америки та їхні союзники, а сама вона тягнеться в усі чотири сторони світу й омивається усіма морями. Її збройні сили розквартировано в 170 із 200 країн світу, і більшість держав з певних причин беруть участь в її анти-терористичній кампанії. Це справді форма світового уряду, але навряд чи така, котру згодні бачити більшість народів" [4]. Стан сучасного світу характе-

ризується динамічною трансформацією системи міжнародних відносин. Після закінчення ери біполлярної конфронтації запанували дві взаємозаперечні тенденції.

Перша тенденція виявляється у зміцненні економічних та політичних позицій багатьох держав і їхніх інтеграційних об'єднань, у вдосконаленні механізмів багатостороннього управління міжнародними процесами. Дедалі вагомішу роль відіграють економічні, політичні, культурні, науково-технічні та інформаційні чинники.

Друга тенденція виявляється через спроби створення структури міжнародних відносин, що заснована на домінуванні в міжнародній спільноті розвинених західних країн за лідерства США та базується на односторонніх (військово-силових) методах розв'язання ключових проблем світової політики, ігноруючи норми міжнародного права.

Формування відносин між країнами в умовах глобалізації супроводжується жорсткою конкуренцією, а також прагненням низки держав посилити вплив на світову політику, у тому числі через створення спеціальної зброї "масового ураження". Так, у XXI ст. американська "м'яка сила" стає свого роду "зброєю масового ураження", котру, на відміну від атомної бомби, США застосовують постійно, без тимчасових і просторових обмежень. Свого часу видатний радянський учений П. Капиця зауважував, що "засоби масової інформації не менш небезпечні, ніж засоби масового знищення". Це повною мірою стосується й соціальних інтернет-мереж як інструменту реалізації стратегії "м'якої сили" [5].

Зростання ролі інформації в житті сучасної людини, що слугує засобом прогресу історичного процесу, зумовлює створення глобального мережевого суспільства, відірваного від традицій і національних культур. Інформаційна діяльність перетворюється на ефективну зброю, яку успішно використовують певні політичні сили. У будь-якому разі інформаційна війна — це війна за знання й думки. Не випадково таким популярним є висловлювання "хто володіє інформацією, той володіє світом". У сучасних умовах це вже об'єктивна, хоч і не завжди приємна даність [6].

Значення силових аспектів у міжнародних відносинах залишається вагомим, проте змінилися форми силового впливу. Зокрема, "м'яка сила" США, що базується на публічній дипломатії, економічній і військовій допомозі, міжнародних освітніх програмах та методиці "оксамитових революцій" перетворилася на високоінтелектуальну систему маніпуляції свідомістю, покликану посилити підтримку американських ініціатив серед зарубіжних аудиторій, головний і спеціфічний інструмент латентного управління міжнародними процесами, котрий актуалізується саме в епоху глобалізації. Об'єктами латентного управління стають не лише окремі країни і регіони світу, а й міжнародні відносини.

1.5. Великі держави — центри сили у багатополярному світі

Багатополярний світ сьогодні — це міжнародна конфігурація, де загальний простір розділено на сфери впливу між великими державами, і жоден з наявних

центрів сили не в змозі самостійно нав'язати свою волю в чужій сфері впливу без створення широкої коаліції сил підтримки. Останнє означає тривалу коаліційну війну за поділ сфер впливу.

Країни в системі багатопольярного устрою світу діляться на великі держави (імперії, центри сили), що є донорами (спонсорами) суверенітету й безпеки для малих і середніх країн — реципієнтів цієї безпеки. Нейтралітет у такій системі можливий тільки за умови консенсусної відсутності інтересу з боку великих держав до території певної країни чи за загальною домовленістю з розподілу сфер впливу, охоплюючи узгоджені буферні зони.

Дослідники виділяють три критерії, за якими оцінюють відповідність держави статусу "великої": потужність (ресурсний потенціал); "просторовий вимір" чи "географія інтересів" (критерій, що дає змогу відрізнити велику державу від регіональної); статус (формальне чи неформальне визнання за державою статусу "великої") [7].

Поняття "велика держава" увів у науковий обіг німецький історіограф Л. фон Ранке. Терміном широко оперують дослідники, вкладаючи в нього щодо XIX ст. той сенс, яким його наділили після Віденського конгресу 1815 р., що закріпив баланс сил між провідними державами того часу — Росією, Пруссією, Австрією, Францією, Великою Британією, котрі чинили визначальний вплив на систему міжнародних відносин і їх правове регулювання [8].

Вважати певні параметри складниками статусу "великої держави" в різні часи пропонували англійський політичний діяч XIX ст. Б. Дізраелі, британський історик А. Тейлор, французький історик Ж. Дюрессель, фахівець із міжнародного права К. Райт. Б. Дізраелі вважав, що до статусу "великої держави" варто додати такі складники: географічне (територіальне) положення; природні ресурси; рівень економічного потенціалу; стабільність політичної та громадської структури; здібність нації до виживання, стан її духовності; високий рівень культури; наявність військових ресурсів, спроможних захищати національні інтереси; можливості через перелічені критерії впливати на систему міжнародних відносин тощо.

Б. Дізраелі наголошував: геополітичний статус держави — це продукт культурно-історичного розвитку; на нього впливають чинники, що йдуть коренями в глибинні витоки існування народу та особливості географії його розселення. Ці обставини в сукупності визначають потужність держави та її відповідність статусу "великої".

Наприкінці XX ст. юридичний статус "великих держав" мали лише п'ять країн, що були постійними членами Ради Безпеки ООН: СРСР, США, Велика Британія, Франція та Китай. Особливі права цих країн залежали від ступеня їхньої відповідальності за збереження миру.

Критерії "великих держав" із часом змінювалися. Якщо спочатку основну увагу зосереджували на військовій силі, то згодом дедалі важливішу роль стали відігравати економічний і науково-технічний потенціал і "морально-політичний авторитет" країни [9].

Багатопольярний світ припускає постійну гостру політичну, економічну та військову конкуренцію головних світових центрів сили, кожна з яких має певну зону впливу. Ця конкуренція особливого роду й помітно відрізняється від того, до чого звикло людство впродовж останніх десятиліть. У багатопольярному світі все навпаки, це така комбінація союзів і коаліцій, де немає принципів, а є лише інтереси.

По-перше, визначальний вплив на безпеку держав у такому світі чинить потужна коаліція союзників великих держав, причому її не можна створити "назавжди", а слід постійно переформатовувати під поточні завдання.

По-друге, імперський центр, що більш ефективно організовує систему своїх сателітів, здобуває конкурентні переваги перед тими, хто буде їх самостійно і менш ефективно. Змагання в такому багатопольярному світі має шанси перетворитися на змагання за розміри зони впливу й права впроваджувати в них економічну модель, вигідну метрополії.

В епоху глобалізації й посилення геополітичної конкуренції інструментарій "м'якої" сили" політики та теоретики розглядають як важливий ресурс зовнішньополітичної потужності країни, що претендує на статус світового центру чи полюса влади, інакше кажучи — на статус сучасної "великої держави". Через дискусії щодо трактування поняття наголосимо, що категорію "великої держави" нині повернули в політологічний лексикон після ігнорування більшістю американських, західноєвропейських і російських фахівців із міжнародних відносин (особливо ліберальними теоретиками) та демонстративного відторгнення багатьма новими малими країнами, що утворилися після розпуску соціалістичного табору.

Судячи з останніх аналітичних розробок провідних американських політологів, під час характеристики сучасних провідних держав світу враховують різні параметри. Зазвичай автори уникають давати чіткі визначення "сучасної великої держави". Багато з них у цьому сенсі використовують термін "провідна світова держава", спираючись на два критерії: економічний потенціал країни (роль у світовій економіці) і здатність чинити трансформаційний вплив на світовий розвиток у різних сферах.

Сьогодні статусу "великої" має відповідати держава, котра зберігає дуже високий чи абсолютний ступінь самостійності у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики, що не тільки забезпечує національні інтереси, а й суттєво впливає на світову та регіональну політику і політику окремих країн. Вона повинна мати всі чи значну частину традиційних параметрів "великої держави" (територія, населення, природні ресурси, військовий, економічний, інтелектуальний, культурний, науково-технічний та інформаційний потенціали).

Для сучасного світу однопольярна модель не лише не прийнятна, а й взагалі неможлива. І не лише тому, що в сучасному світі в одноосібного лідера не вистачатиме ані військово-політичних, ані економічних, ані жодних інших ресурсів. Надзвичайно важливо,

що ця модель не дієва, оскільки в її основі немає й не може бути моральної бази сучасної цивілізації.

Однополярний світ не витримав глобальних загроз, що нині стоять перед людством (міжнародний тероризм, поширення ядерної зброї, поява нових "гарячих точок" на планеті, убогість і голод, енергетична та фінансова криза). Односторонні дії США, що претендують на роль гегемона у світовій політиці, не розв'язали жодної проблеми. Більше того, вони стали генератором нових людських трагедій і вогнищ напруженості. Війн, локальних і регіональних конфліктів менше не стало. Сьогодні ми часто стикаємося з випадками нехтування головними принципами міжнародного права. Навіть більше — мало не вся система права однієї держави, передусім, звичайно, Сполучених Штатів, переступила національні межі в усіх сферах: економіці, політиці, гуманітарній сфері — і нав'язує окремі норми іншим державам.

Через природну еволюцію на сучасній політичній карті світу сталися серйозні зміни. З'явилися нові центри розвитку, світ став багатополарним. Глобалізація, що охоплює дедалі більше число країн, стикається з новими викликами та загрозами, котрі неможливо, а головне, несправедливо вирішувати з позиції вигоди одного політичного гравця. Усі проблеми слід розв'язувати в мирний спосіб, спільно та на взаємовигідних умовах. Давно слід замислитися над створенням нової архітектури міжнародних відносин та інструментів їх регулювання, що справедливо враховують сподівання кожної держави, світової спільноти й усіх громадян планети з їхніми національними особливостями та історичними традиціями [9].

Принципи устрою багатополарного світу було закріплено ще 1997 р. у рамках Російсько-китайської декларації про багатополарний світ і формування нового міжнародного порядку. Сторони вважають, що наприкінці ХХ ст. у міжнародних відносинах сталися глибокі зміни. Зникла біполярна система. Прискорено розвивається позитивна тенденція формування багатополарного світу, змінюються відносини між провідними державами. Високу життєздатність виявляють регіональні організації. Затверджується різноманіття політичного, економічного та культурного розвитку всіх країн. Велике число держав доходить загального розуміння того, що потрібні взаємна пошана, рівність і взаємна вигода, а не гегемонія та силова політика, діалог і співпраця, а не конфронтація та конфлікти. Побудова мирного, стабільного, справедливого та раціонального нового міжнародного політичного й економічного порядку стає наполегливою вимогою епохи та імперативом історичного розвитку. Взаємне визнання суверенітету й територіальної цілісності, взаємний ненапад, взаємне невтручання у внутрішні справи, рівність і взаємна вигода, мирне співіснування й інші загальновизнані принципи міжнародного права стали фундаментальною нормою побудови міждержавних відносин й основою для створення нового міжнародного порядку [3].

Протилежну позицію обстоюють США. Заснований ними "новий світовий лад" потребує стабіль-

ності, що дає змогу зберегти провідну роль Сполучених Штатів та їхніх союзників в осяжному майбутньому.

Характерно, що у зміні політичної карти сучасного світу панують дві тенденції: до зменшення реального суверенітету держав, пов'язана з глобалізацією, й до зростання сепаратизму.

Отже, з одного боку, тенденції до самовизначення в ХХІ ст. стануть пріоритетними: етнічні громади прагнуть створювати державні утворення з урахуванням їхнього історичного досвіду. З іншого боку, такі регіональні угруповання, як Європейський Союз, посилюють економічну й технологічну взаємозалежність держав, кидають виклик сталим поняттям державного суверенітету та прагнуть сформувати єдиний економічний, політичний і культурний простір. Отже, посилення тенденції до геополітичного дроблення світу, природно, поєднуватиметься з протилежними процесами — інтеграційними [2].

Стабільність світової системи залежить не лише від потенціалу країн-лідерів у сфері політики, економіки та військового стану, а й від єдиної для всіх держав моральної ідеології, єдиних правил взаємодії, закріплених у міжнародному праві, єдиному ефективному управлінні.

У сучасному різноманітному світі, що перейшов у добу глобалізації, центральне місце в регулюванні світових процесів посідають міжнародні відносини. Конфліктність стала однією з рис сучасної взаємодії між країнами, заснованої на соціально-економічних, культурних і політичних розбіжностях. Ареною цього протиборства є весь світ, сфери громадського життя: економіка, політика, ідеологія, культура. В умовах глобалізації конфлікти становлять суттєву загрозу світовій спільноті через можливість розширення й небезпеку виникнення глобальних екологічних і військових катастроф, високу ймовірність масових міграцій населення, здатних дестабілізувати ситуацію в суміжних державах.

Ані ООН, ані інші міжнародні (міжурядові й неурядові) організації, окремі держави не можуть похвалитися значними успіхами в запобіганні конфліктам та їх урегулюванні. Нерідко миротворчість і зусилля з поширення демократії перетворюються на приховане протиборство певних держав, що прагнуть використовувати кризову ситуацію для завоювання чи посилення геополітичних позицій. Ескалація процесу глобалізації, що набирає обертів, зумовила трансформацію проблеми врегулювання локальних конфліктів у проблему забезпечення міжнародної безпеки. Будь-які конфлікти, у тому числі й міжнародні, часто є головною причиною загибелі людей. Можливо, ХХІ ст. поставить людство перед альтернативою: або воно стане століттям конструктивного розв'язання конфліктів, або буде останнім століттям в історії цивілізації.

1.6. Концепція "Глобальне суспільство"

Поняття "глобальне суспільство" стало звичним у творах і мовах на соціальні теми. Водночас глобальне суспільство розуміють як об'єднання людства в єдине

ціле, подібно до звичайних суспільств (їх часто називають національними державами), з єдиним світовим урядом та іншими установами сучасних країн, тільки більшого розміру. Обґрунтування такого світового соціального монстра (майже 7 млрд осіб, а футурологи прогнозують у майбутньому понад 10 млрд!) охоплює багато чинників. Науковці наводять широкий спектр проблем (демографічні, екологічні, голоду, злочинності, хвороб тощо), котрі нібито можна розв'язати лише спільними зусиллями всіх країн і народів планети. Посилаються на те, що нині формується світова економіка, котра ламає межі національних держав і суттєво впливає на їхню економіку. Наголошують, нарешті, на тому, що світ уже пронизано мережею міжнародних об'єднань, установ і організацій, які згуртували людство в єдине ціле.

У світі не залишилося жодного куточка, де б більш-менш значна людська група існувала ізольовано. Життя людей дедалі більше залежить від подій, що відбуваються далеко від місць їхнього помешкання. Глобалізація охопила засоби масової інформації. Склалася міжнародна система виробництва, розподілу й споживання інформації, завдяки якій розкидане по планеті людство відчуває себе так, ніби живе в одному світовому об'єднанні. Формується єдина світова культура.

На перший погляд, усе начебто правильно, але водночас усі, хто говорять і пишуть на цю тему, за нечисленими винятками, відсовують на задній план або зовсім ігнорують той факт, що ідея "глобального суспільства" є західною, а не загальносвітовою. Ініціатива й зусилля руху до такого об'єднання людства йдуть від Заходу. В основі його лежить не прагнення різних країн і народів планети до об'єднання (воно з'являється вкрай рідко), а намагання певних сил Заходу посісти панівне становище на планеті, організувати людство у власних конкретних інтересах, а не на користь абстрактного суспільства. Світова економіка насамперед є результатом захоплення планети західними транснаціональними компаніями, причому на користь цих компаній, а не населення Землі. Некомерційні міжнародні організації суть організації західні, контрольовані силами Заходу, що їх підтримують і використовують. Світовий інформаційний порядок встановлено країнами Заходу, насамперед США. Фірми й уряд Сполучених Штатів здійснюють контроль глобальної комунікації. Західні масмедіа домінують у світі. Сучасна світова культура — це передусім американізація культури народів планети. Отже, ідея "глобального суспільства" є лише ідеологічно замаскованою установкою західного світу, очолюваного США, на підкорення планети та встановлення світової гегемонії.

Після краху радянського блоку й, власне, Радянського Союзу, Сполучені Штати залишилися єдиною наддержавою з претензією диктувати свій порядок усій планеті. Однак це надскладне завдання. Щоб встановити бажаний світолад, США мають мобілізувати зусилля всього західного світу. Поодинокі це завдання не вирішити. Водночас західні

країни окремо також не в змозі зберегти свої позиції у світі. Вони можуть утриматися на досягнутому рівні лише спільними зусиллями. А США вже посіли місце лідера в їх спільному русі до планетарного панування.

Єдине суспільство можливе, але не як форма мирного співіснування рівноправних країн і народів, а як структуроване соціальне ціле з ієрархією країн і народів. У цій ієрархії неминучі відносини панування й підкорення, лідерства, управління, тобто відносини соціальної, економічної та культурної нерівності. І річ не в певних біологічних причинах і деструктивних расистських ідеях, а в об'єктивних соціальних законах організації великих мас людей.

Йдеться саме про вертикальну структурування, а не лише про поділ людства на регіони. Причому це розуміють не як одну ієрархічну лінію, а як переплетіння багатьох ліній, в якому єдина світова ієрархія виявляється лише як тенденція. І серед цих ліній насамперед слід виокремити поділ людства на західну й незахідну частини, відносини між якими важко назвати братерськими. Про жодні рівність та рівноправність не йдеться, адже західна частина підноситься над незахідною. Значною мірою перша вже панує над другою та має тенденцію до повного світового домінування. Кожна зі згаданих частин має ієрархічну структуру в найрізноманітніших вимірах. Організацію західної частини вже було розглянуто, підсумуємо лише те, що вона має намір робити й робить стосовно решти людства.

У другій половині ХХ ст. відбувся перелом у типі еволюційного процесу: ступінь і масштаби свідомості історичних подій досягли такого рівня, що стихійний еволюційний процес поступився місцем проєктованій і керованій еволюції. Це означає, що цілеспрямований, планований і керований компонент еволюційного процесу став відігравати визначальну роль у конкретній історії людства. При цьому мета не обов'язково шляхетна, вона може бути (і є такою насправді) егоїстичною, мерзотною, підступною. Плани не обов'язково доцільні й розумні, вони можуть бути безглуздими та навіть божевільними. Управління не обов'язково відбувається за розумними правилами і не обов'язково ефективно, воно може бути дилетантським та неефективним. Однак це не впливає на тип еволюції, подібно до того, як погана державність не змінює типу державної влади, а погана економіка — типу господарства.

Принципово важливо, що в західному світі склалася соціальна структура з компонентами, які ставлять цілі еволюційного характеру й глобального масштабу, виробляють плани досягнення цих цілей, мають здатність і засоби управляти величезними масами людей, примушуючи їх до діяльності з реалізації цих планів, розпоряджаються колосальними матеріальними ресурсами, достатніми для того, аби історичні процеси, котрі раніше були стихійними, зробити свідомими.

Ініціатива еволюції нового типу виходить з тієї надбудовної частини західної надцивілізації, про яку

йшлося вище. Вона є найвищим органом управління еволюційним процесом, а також надвладою над глобальним суспільством, що утворюється. Саме вона керує людством у наш час, а не купка багатіїв, охоплюючи, звісно, й грошовий механізм західного світу як засіб управління й Заходом зокрема, й людством загалом. Проте для управління лише Заходом, де живе майже мільярд населення, цього замало. А для утримання під контролем понад 7 млрд решти людства й поготів. Потрібні потужні збройні сили, політичний апарат, секретні служби, засоби масової інформації. Потрібно мати можливість розпоряджатися ресурсами "національних держав" Заходу, примушуючи до цього систему влади інших країн та органи їхнього управління.

У цьому аспекті всі західні країни, охоплюючи США, є ареною діяльності цього глобального монстра, верхівка якого — в Америці. Остання є головною резиденцією "світового уряду", постачальником світових поліцейських сил, місцем розташування "штабів" для управління різними важелями світової влади, кузницею командних, каральних та ідеологічних кадрів і виконавців волі господарів планети. Однак підрозділи цього уряду є у всіх частинах західного світу та решті країн світу, який вже перебуває в зоні його впливу й контролю.

1.7. Як вплинув англосакський контроль на Україну?

Академік В. Дергачов щодо цієї проблеми зауважує: "Вечори на хуторі поблизу Європи особливо дорого обійшлися Україні, а також Молдові та Грузії — утрачено цілісність держав, економічна деградація, міграція трудових ресурсів (гастарбайтерів) у Росію і на Захід.

На Україні понад 200 зареєстрованих партій, більшість з яких — ситуаційний "збірний вінегрет", що швидко прокисає. Нескінченні заклики — виберете мене (нас) і життя стане краще й веселіше, але куди краще, якщо Україна виявилася на маргінесі економічного зростання й застрягла на рівні 1990 року. Тому зрозуміла логіка національної "еліти в законі" забути радянську епоху як страхітливий сон, забути епоху творців економічної потужності.

За даними Всесвітнього банку, список країн світу зі зростання ВВП (ПКС) від 1990 до 2018 року у відсотках замикають Грузія (71%) і Україна (11%). Євросоюз приростив цей показник на 217%, тобто подвоїв. Після Майдану та Революції гідності найбільших успіхів з руйнування радянської матеріальної

спадщини досягли патріоти-мародери та патріоти-маріонетки України, об'єднані олігархами в численні організовані партійні угруповання (ОПГ). Ця самостійна "еліта в законі" перетворила колишню благодатну радянську республіку на гуляйполе та блискуче розграбувала країну, встановивши світовий антирекорд деградації самостійної держави.

Минулі, по суті, протестні президентські та парламентські вибори в Україні, довели, що народ розумніший за політиків, які успішно відкинули країну на світову периферію, допустили втрату територій і виявилися нездатними зупинити війну. Висхідне до влади нове організоване партійне угруповання "Слуга народу" так нестримно розширювало ряди, що можливо в найближчому майбутньому народ дізнається, що він придбав — "синицю в руках" чи "кота в мішку". Поки заяви гаранта Конституції суперечливі й немає розуміння, як країна вибиратиметься з досягнутого націоналістичного болота" [10].

Висновки. Західні країни сформувалися історично в "національні держави" як соціальні об'єднання вищого рівня суспільної організації порівняно з іншими країнами, як свого роду "надбудова" над рештою людства. Вони розвинули сили й здатність домінувати над іншими народами та підкорювати їх. А історичний збіг обставин дав їм змогу використовувати ці переваги у власних інтересах. Вплив цього явища на долі людства був і залишається суперечливим. Воно було потужним джерелом прогресу і не менш потужним джерелом нещастя. Воно стало причиною незліченних кровопролитних воєн, як-от дві світові, а також причиною загибелі багатьох народів і цивілізацій. Воно не тільки не зникло з часом, а лише посилювалося, прийнявши нові форми й масштаби. Тепер західні країни підкорюють планету не поодиночці, а сумісно. Вони прагнуть охопити все людство та організувати його так, щоб утримати світове гегемонію навіки та експлуатувати планету у своїх інтересах.

Прагнення західних країн до захоплення світу — це не тільки деструктивний намір певних кіл цих країн, "імперіалістів", його зумовлено об'єктивними законами соціального буття. Увесь хід історичного розвитку спонукає Захід до того, щоб встановити світолад, котрий відповідає його інтересам. І Захід не лише має нагоду та сили для реалізації цього епохального завдання, а й не в змозі вже відхилитися від обраного курсу.

(Далі буде)

Список використаної літератури

1. Сенченко М. І. Мозкові центри країн світу / М. Сенченко, О. Сенченко, В. Гастинщиков. — Київ : Персонал, 2016. — 277 с.
2. Михайлов В. Внешняя политика Российской Федерации на рубеже второго и третьего тысячелетий / Под общ. ред. В. А. Михайлова ; отв. ред. Л. О. Терновая, С. В. Фокин // Геополитика. — Москва : РАГС, 2007. — 162 с.
3. Российско-китайская совместная декларация о многополярном мире и формировании нового международного порядка. — Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/1902155>. — Загл. с экрана.
4. Этциони А. От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / А. Этциони. — Москва : Ладомир, 2004.
5. Филимонов Г. Культурно-информационные механизмы внешней политики США. Истоки и новая реальность : монография / Г. Ю. Филимонов. — Москва : РУДН, 2012. — 408 с.
6. Расторгуев С. Информационная война / С. Расторгуев. — Москва : Радио и связь, 1998. — 415 с.

7. Danilović V. When the Stakes Are High: Deterrence and Conflict Among Major Powers / Vesna Danilović. — The University of Michigan Press, 2002.
8. Von Ranke L. Die großen Mächte. Politisches Gespräch (mit einem Nachwort von Theodor Schieder) / L. Von Ranke — Göttingen, 1963. — P. 219.
9. Шаглеина Т. Великие державы и региональные подсистемы / Т. Шаглеина // Международные отношения. — Том 9, № 2 (26). — Май—август 2011.
10. Дергачев В. Богатая и бедная Европа. Заключительный сезон евроинтеграции / В. Дергачев. — Режим доступа: http://dergachev.ru/geop_events/280719-01.html#.YOqX-hszbX4. — Загл. с экрана.

Mykola Senchenko

Paradigms of US global strategy — concepts globalization and global instability

The article considers the concepts of globalization and global instability, developed by think tanks in the United States and Great Britain. The encroachments of the Americans and the British on their own uniqueness have a long history. They began with the views of the first settlers — the Puritans, who arrived on the American continent in the seventeenth century, hoping to carry out the biblical commandment "a hill on a hill" where all the inhabitants are equal and free. Hence the substantiation of the concept of expansion of the principles of freedom and democracy as a manifestation of the logic of Divine Providence. It is one step from this thought to the idea of what determined America to reform the world and lead it.

Already in the middle of the XIX century american ideologues argued that in the near future the United States would become a center around which all nations would unite into a single nation, that the United States, like the Sun, would have "a glorious influence on European countries and then on Asian empires".

Keywords: globalization; global instability; unipolar world; multipolar world; "brain centers"; soft power; American exclusivity

References

1. Senchenko M., Senchenko O. and Gastinshikov V. (2016). *Mozkovi centri krayin svitu*. Kyiv: Personal.
2. Mihajlov V. (2007). Vneshnyaya politika Rossijskoj Federacii na rubezhe vtorogo i tretogo tysyacheletij. *Geopolitika*. Moskva: RAGS.
3. Rossijsko-kitajskaya sovmestnaya deklaraciya o mnogopolyarnom mire i formirovanii novogo mezhdunarodnogo poryadka. (1997). [Online], available at: <https://docs.cntd.ru/document/1902155>.
4. Etcioni A. (2004). *Ot imperii k soobshestvu: novyj podhod k mezhdunarodnym otnosheniyam*. Moskva: Ladimir.
5. Filimonov G. (2012). *Kulturno-informacionnye mehanizmy vneshnej politiki SShA. Istoki i novaya realnost : monografiya*. Moskva: RUDN.
6. Rastorguev S. (1998). *Informacionnaya vojna*. Moskva: Radio i svyaz.
7. Danilovic V. (2002). *When the Stakes Are High: Deterrence and Conflict Among Major Powers*. The University of Michigan Press.
8. Von Ranke L. (1963). *Die groben Machte. Politisches Gespräch (mit einem Nachwort von Theodor Schieder)*. Göttingen.
9. Shagleina T. (2011). Velikie derzhavy i regionalnye podsistemy. *Mezhdunarodnye otnosheniya*, tom 9, № 2 (26), maj—avgust.
10. Dergachov V. (2020). *Bagataya i bednaya Evropa. Zaklyuchitelnyj sezon evrointegraciyi*. [Online], available at: http://dergachev.ru/geop_events/280719-01.html#.YOqX-hszbX4.

Надійшла до редакції 10 червня 2021 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 015(477)''2020'':[050.48.Літопис_книг:001.815]](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.6(299).11-17

Лідія Очерет яна,

*ст арший науковий співробіт ник відділу наукової підгот овки
держ авних бібліографічних показ чиків Книж кової палат и України,
e-mail: litopys@ukrbook.net*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5894-2955>

Книги України удзеркалі держ авної бібліографії (за мат еріалами бази даних держ авної бібліографії "Літ опис книг" за 2020 р.)

У ст ат т і дослідж ено т емат ичний розподіл видань у базі даних держ авної бібліографії "Літ опис книг" за 2020 р., що міст ит ь 17 709 бібліографічних записів відповідно до класів УДК.

Здійснено порівняльний аналіз кількост і видань за розділами УДК для визначення т емат ичної спрямованост і книговидання в Україні у 2020 р. відповідно до галузей наук. За результ ат ами аналізу виявлено, що найбільша кількіст ь записів належ ит ь до класів 0, 3, 6 та 8 — 13 949 назв, або 79% загальної кількост і видань 2020 р. Це худож ні й літ ерат урознавчі т вори та книги з пит ань освіт и, юриспруденції, економіки, медицини, науки. Решт а класів разом налічуєт ь менш як половину всіх записів бази даних — 3760 записів, або 21%.

Ключові слова: база даних; бібліографічна інформація; бібліомет ричний аналіз; дослідж ення; книги; брошури; неперіодичні видання

Постановка проблеми. Система бібліографічної інформації Книжкової палати України всебічно охоплює різні види вітчизняної друкованої продукції та слугує ґрунтовною базою для створення й видання державних бібліографічних показчиків. Найважливішим елементом системи державної поточної бібліо-